
POLİS AKADEMİYASI

«DİO-nun İNZİBATİ FƏALİYYƏTİ» KAFEDRASI

Akademiyanın kursantları üçün
"DİO-nun TMT və İO" fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu 2 : "Sosial idarəetmənin ümumi xarakteristikaları".

Vaxt - 4 saat
Mühazirə - 2 saat
Seminar – 2 saat

POLİS AKADEMİYASI

«DİO-nun İNZİBATİ FƏALİYYƏTİ» KAFEDRASI

Akademiyanın kursantları üçün
" DİO-nun TMT və İO " fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu 2 : "Sosial idarəetmənin ümumi xarakteristikaları".

Vaxt - 4 saat
Mühazirə - 2 saat
Seminar – 2 saat

Tərtib etdi:

Kafedranın baş müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı

Heydərov H.M.

Mühazirənin mətni kafedranın iclasında müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir.

Protokol № 07 " 30 " mart 2017-ci il.

Bakı - 2017

Mövzu 2 : "Sosial idarəetmənin ümumi xarakteristikaları".

PLAN:

1. İdarəetmənin anlayışı, onun yaranma tarixi və növləri.
2. Sosial idarəetmə elminin predmeti, məzmunu və prinsipləri.
3. DİO sisteminin məqsəd, vəzifə və funksiyaları.
4. DİO-da idarəetmənin təşkilati strukturunun tipləri və onların qurulması prinsipləri.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 28 oktyabr 1999-cu il.
3. "İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 22 fevral 1998-ci il.
4. "Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 9 avqust 1994-cü il.
5. S.H.Hümbətov, H.M.Heydərov, İ.E.İbrahimov. DİO-nun texniki məlumatla təmini və idarə olunması fənni üzrə Mühazirələr Toplusu. Bakı, 2007. səh. 13-45.
6. S.H.Hümbətov. DİO-da idarəetmənin elmi-metodik və təşkilati əsasları. Bakı, 2001. səh. 7-12.
7. А.П.Коренев. Основы управления в ОВД. Москва, 1988.
8. В.Ф.Малков. Теория управления в сфере правоохранительной деятельности. Москва, 1990.
9. Г.Г.Зуйков. Научная организация управления органами внутренних дел. Москва, 1986. стр. 5-43.

GİRİŞ

XX əsrin ikinci yarısında inkişaf etməyə başlamış idarəetməyə sistemli yanaşma ona əsaslanır ki, təşkilat – insanlar, struktur, vəzifələr, texnologiya kimi qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərin məcmüsüdür və o, dəyişkən xarici mühit şəraitində müxtəlif məqsədlərə nail olunmasına yönəlmişdir. Sistemli yanaşma – təşkilatı çoxplanlı təzahür kimi nəzərdən keçirən, təşkilatda və ondan kənarında cərəyan edən məqsədləri, resursları və prosesləri vahid tamda birləşdirən təşkilata və idarə etməyə münasibət üzrə idrak üsuludur.

Daxili işlər orqanlarının idarəetmə sistemi kimi nəzərdən keçirilməsi bizi sistem, idarəetmə sistemi, idarəetmə sisteminin əlamətləri, idarəetmənin məqsədləri, vəzifələri və funksiyaları, idarəetmənin təşkilatı strukturu kimi anlayışlara nəzər yetirməyə məcbur edir.

Dövlətin idarəetmə sahələrindən biri olan daxili işlərin idarə edilməsində bu günkü mühazirəmizin mövzusu həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu mühazirə mövzusunun mahiyyəti "sosial idarəetmənin ümumi xarakteristikaları" barədə geniş nəzəri biliklərin əldə olunmasından ibarətdir.

Mövzunun mənimsənilməsi daxili işlər orqanlarında idarəetmənin effektiv həyata keçirilməsinə zəmin yaradacaqdır. Daxili işlər orqanlarının əsas vəzifələrinin və funksiyalarının tam, vaxtında və səmərəli yerinə yetirilməsi isə daxili işlər orqanlarında idarəetmənin düzgün və qanunvericiliyə müvafiq olaraq həyata keçirilməsindən bilavasitə asılıdır.

Sual 1: İdarəetmə anlayışı, onun yaranma tarixi və növləri.

İdarəetmənin anlayışı. İdarəetmə nədir? Bu sualın cavabı onun kimə ünvanlanmasından asılıdır, buna görə də müxtəlif elm sahələrində «idarəetmə» anlayışına müxtəlif yanaşmalar xasdır.

Belə ki, **inzibati hüququn** nümayəndələri idarəetmə dedikdə, dövlət və ictimai təşkilatların, həmçinin də yerli özünüidarəetmə orqanlarının qanunqüvvəli icraedici-sərəncamverici fəaliyyətini başa düşürlər. Beləliklə, hüquqi elm öz diqqətini inzibati hüquq sahələrində idarəetmənin dövlət-hüquqi aspektlərinin öyrənilməsinə yönəldir.

Kibernetika alimləri idarəetməni – informasiyaların qəbulu və işlənilməsi prosesi kimi müəyyən edirlər.¹ İstənilən təbiətli və istənilən mürəkkəbliki sistemlərdə idarəetmənin ümumi qanunları haqqında elm olan kibernetika üçün informasiya yanaşması xasdır. Kibernetika üzrə lüğətdə (1979-cu il nəşri) idarəetmə hər hansı obyektin, sistemin və ya prosesin vəziyyətinin qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunmasına aparan istənilən dəyişikliyi kimi müəyyən edilmişdir.

İqtisadçılar hesab edir ki, idarəetmə – təşkilatların məqsədlərinin ifadə edilməsi və onlara nail olunması üçün zəruri olan planlaşdırma, təşkilətmə, motivasiya və nəzarət prosesidir.²

Lakin idarəetmənin daha universal anlayışı da mövcuddur. «İdarəetmə – istehsal prosesində daha az məsrəflərlə daha yüksək nəticələrə nail olmaq üçün insanlar kollektivinə, onların fəaliyyətini təşkil etmək və əlaqələndirmək üçün fasiləsiz təsir prosesidir».³

Piter Druker hesab edirdi ki, idarəetmə – mütəşəkkil olmayan kütləni səmərəli, məqsədyönlü və məhsuldar qüvvəyə çevirən xüsusi fəaliyyət növüdür. Digər görkəmli menecer Li Yakokka da idarəetməyə təxminən eyni anlayışı vermişdir. Onun fikrincə: «İdarəetmə insanları işləməyə israr edən nəyisə bildirir». Sokrat, idarəetmə fəaliyyətini müəyyən edərkən deyirdi: «Başlıca vəzifə – lazımi insanı lazımi yerə qoymaq və öz göstərişlərinin yerinə yetirilməsinə nail olmaqdan ibarətdir».

Nə alimlərdə, nə də təcrübi işçilərdə idarəetmə nədir sualına hazır cavab və vahid rəy yoxdur. Həmçinin də idarəetmənin elm, incəsənət və ya sənət olması, yaxud da bütövlükdə həyat təzi və qəlbin (ruhun) vəziyyəti olması barədə də ümumi rəy yoxdur.

«İdarəetmə» və «menecment» terminlərinin nisbəti daha böyük maraq kəsb edir. Son dövrlərdə bizim adət etdiyimiz «idarəetmə», «rəhbər», «müdir» sözləri leksikonumuzdan menecment, menecer sözləri ilə sıxşdırılır. Belə termin dəyişikliyi özünü nə dərəcədə doğruldu? Axı hər bir bilik sahəsi üçün özünün tarixən təşəkkül tapmış kateqorial və terminoloji aparat xasdır. Yeni elmi terminlərin meydana çıxması əsaslı, təcrübi baxımdan məqsədamüvafiq olmalı, yeni problemləri ortaya çıxarmalı və köhnə problemlərin yeni aspektlərini açıqlamalıdır.

Menecment bir elm kimi XX əsrin əvvəllərində yaranmışdır. 1911-ci ildə amerikalı mühəndis Frederik Uinslou Teylor “Elmi idarəetmənin prinsipləri” adlı əsərini yazmışdır.

¹ *Кобринский Я.Е. Основы экономической кибернетики. – М., 1969.*

² *Мескон М.Х. и др. Основы менеджмента. – М., 1992.*

³ *Шипунов В.Г., Кишкель Е.Н. Основы управленческой деятельности. Учебник. – М., 2000. – С.5.*

«İdarəetmə» və «menecment» terminlərinin nisbəti haqqında məsələnin bir neçə aspekti var. Bir tərəfdən, elmi menecmentin və sosial idarəetmə nəzəriyyəsinin meydana gəlməsi və inkişaf tarixi, onların konsepsiyaları, istiqamətləri və «məktəbləri» - eyni bir tarixdir. Buna görə də idarəetmə və menecment, şübhəsiz ki, qohum anlayışlardır. Digər tərəfdən, müxtəlif əsaslar, xüsusilə də tətbiqi sahələri üzrə onlar arasında fərqləri də aşkar etmək olar. **Menecment** – istehsal, ticarət və xidmət sahələrində müəssisələrin, təşkilatların idarə edilməsidir. İdarəetmə anlayışı isə daha ümumidir və buna görə də o, nəinki müxtəlif sosial obyekt və proseslərə, həmçinin–bioloji, texniki təbiətli sistemlərə də tətbiq edilir. Deməli, bir sıra mütəxəssislərin bunları sinonim anlayış hesab etməsinə baxmayaraq, idarəetmə anlayışı öz mənasına görə «menecment» anlayışından daha genişdir.

Azərbaycan dilində menecment sözünün istifadə edilməsini dəstəkləmək üçün aşağıdakı dəlili gətirmək olar. Azərbaycan dilində ictimai həyatın ayrı-ayrı sahələrinə münasibətdə «idarəetmə» sözünün sinonimii yoxdur. İngilis dilində isə idarəetmənin bir çox növləri konkret terminoloji təyinatla malikdir. Məsələn, «*to govern*» - siyasəti idarə etmək (*government* - hökumət); «*to control*» - texnikanı idarə etmək; *to manage* – təsərrüfatı idarə etmək.

Menecment, menedjer sözlərindən istifadə edərkən, daha bir cəhətə diqqət yetirilməlidir. Peşəkar menecment müstəqil fəaliyyət növü olub, subyektin – peşəkarın-menecerin olmasını tələb edir. Menecerin işi isə obyektə – təşkilatın təsərrüfat fəaliyyətinə yönəlmişdir.

Beləliklə, **menecment dedikdə, iqtisadiyyatın istənilən sahəsində ((sənayedə, kəndə təsərrüfatında, ticarətdə, tikintidə, nəqliyyatda, bank fəaliyyətində və s.) və istənilən fəaliyyət sahəsində (istehsalda, satışda, maliyyədə və s.)) gəlir (sahibkarlıq gəliri) əldə edilməsinə yönəlmiş, insanların idarə edilməsi üzrə peşəkar fəaliyyət növü başa düşülür.**

Bəzi alimlər (iqtisadçılar) idarəetmənin yaranmasını “Elmi idarəetmənin prinsipləri” adlı əsərin əsərin yazılması ilə əlaqələndirməyə çalışırdılar. Lakin bir sıra tarixi hadisələr göstərir ki, idarəetmə qədim dövrlərdən mövcud olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə nəzəriyyəsi heç də hazırda mövcud olduğu şəkildə dərhal təşəkkül tapmamışdır. Onun formalaşması bir neçə əsr davam etmiş, bəzi müddələrinin formalaşması isə hətta qədim dövrlərə gedib çıxmışdır. Məsələn, Misir ehramlarının tikintisi, Böyük Çin Səddi idarəetməsiz inşa oluna bilməzdi. Deməli, idarəetmə bizim eramızdan əvvəl də mövcud olmuşdur.

İdarəetmə fikri qədim dövrlərdə meydana gəlsə də, o, yazılı surətdə təsbit olunmamışdır (tarixi sənədlərdə qeyd olunmamışdır). Onun meydana gəlməsi barədə bizə gəlib çıxmış qalalar, qəsrlər, ehramlar şəklində iri tikililər əsasında mühakimə yürütmək olar. Çünki plansız şəkildə, yüz minlərlə insanın birgə əməyinin məqsədyönlü şəkildə istiqamətləndirilmədən belə tikililərin ucaldılması mümkün deyil.

Sonrakı dövrlərdə idarəetmə fikri kağız üzərində təsbit edilsə də, bu sənədlər elmi traktat (əsr) olmamışdır. Bu fikir həmçinin də səlnamələrdə, qanunlarda, dövlət təyinatlı sənədlərdə, təsərrüfat təlimatlarında və s. izlənilir. Həmin dövrlərdə onun idarəetmə predmeti lokallaşdırılmamış, xüsusi olaraq qeyd olunmamış, yalnız dövlət

quruluşu haqqında, məmurların davranış etikasını haqqında, təsərrüfatın düzgün aparılması haqqında və s. mühakimələr kontekstində nəzərdən keçirilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində idarəetmənin nəzəri cəhətdən əsaslandırılması və onun bir elm kimi formalaşaraq inkişaf etməsi aşağıdakı idarəetmə məktəblərinin yaranmasına və onların müəyyən tarixi dövr keçməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

1. Elmi idarəetmə məktəbi (1885-1920);
2. Klassik idarəetmə məktəbi (1920-1950);
3. Müasir idarəetmə məktəbi (1950-ci ildən indiyənədək)

Elmi idarəetmə məktəbi F.Teylor və onun ardıcıllarının fikirləri və elmi ideyalarına əsaslanmışdır. Bu məktəbin nümayəndələri əl əməyinin idarəetmə əməyindən ayrılmasını təklif etmişlər. Həmin məktəbin nümayəndələri sübut etmişlər ki, idarəetmə ayrıca bir elmdir.

Klassik idarəetmə məktəbinin nümayəndələri ilk dəfə olaraq idarəetmə elmini sistemləşdirmişlər, yəni onun funksiyalarını, prinsip və metodlarını tədqiq etmişlər. Onlar sübut etmişlər ki, idarəetmə fəaliyyəti – idarəetmənin həyata keçirilməsindən irəli gələn funksiyaların məcmusundan ibarətdir və müvafiq prinsiplərə əsaslanaraq metod və üsullar əsasında həyata keçirilir.

Klassik idarəetmə məktəbinin nümayəndələri idarəetmə funksiyalarını aşağıdakı kimi təsnifləşdirmişlər:

1. Planlaşdırma;
2. Təşkil etmə;
3. Motivləşdirmə;
4. Nəzarət;
5. Uçot.

Onlar idarəetmənin üç üsulunu təklif etmişlər:

1. İqtisadi üsul;
2. İnzibati üsul;
3. Sosial psixoloji üsul.

Klassik idarəetmə məktəbi aşağıdakı rəhbərlik üslubları təklif etmişlər:

1. Avtoritar üslub;
2. Liberal üslub;
3. Demokratik üslub.

Bu metod idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə maddi və mənəvi həvəsləndirməni, idarəetmədə insan amilini, iş prinsipini, ictimai münasibətləri nəzərə almağı zəruri hesab edir.

Müasir idarəetmə məktəbi – idarəetmə məktəbləri arasında ən mütərəqqi səciyyə daşıyır. Bu məktəb kompyuter texnikasını, avtomatlaşdırmanı, riyazi-iqtisadi metodları, informasiya texnologiyalarını idarəetməyə gətirdi.

Bu proseslər idarəetmənin inkişafı və bu sahədə səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Çünki, informasiya sistemləri və kompyuter texnologiyası idarəetmə sahəsində də yeniliklərin həyata keçirilməsinə səbəb olur.

Yuxarıda adları çəkilən idarəetmə məktəbləri – idarəetmə elminin formalaşmasında və inkişafında həmişə aparıcı rola malik olmuşlar. Çünki bu

məktəblər idarəetmə elminin müxtəlif tərəflərini öyrənmiş – bu sahədə xeyli tədqiqatlar aparılmış və problemlər araşdırılmışdır.

Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, idarəetmə elminin hazırkı durumuna gəlib çıxmasını idarəetmə məktəblərinin elmi nailiyyətlərinin və elmi fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirmək lazımdır.

"İdarəetmə" anlayışının ümumi təyinatının tərtib edilməsinin mümkünlüyü qabaqcadan onunla təyin edilir ki, idarəetmə hər hansı qrup şəklində fəaliyyətdə olan adamlara xasdır. Bu və ya digər sosial orqanizmin həyat fəaliyyətinə obyektiv lazımı zəmindir. İdarəetmə vasitəsilə fərdi qüvvələr razılaşıdırılır, uyğunlaşdırılır və birləşdirilir, məsələlər həll edilir və ümumi məqsədlərə çatılır.

İnsanların birgə fəaliyyətinin bir növü sosial idarəetmədir. O, müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün təşkil edilən və həyata keçirilən fəaliyyətdən ibarətdir.

İdarəetmə, idarəetmə subyektinin (idarə edən), idarəetmə obyektinin (idarə olunan), onların arasında düzünə (əmərlərin, sərəncamların verilməsi) və əksinə (əmərlərin icrası haqqında məlumatın verilməsi) əlaqələrin mövcud olmasını nəzərdə tutur.

İdarəetmə subyektini, idarəetmə obyektini, onlar arasında əlaqə idarəetmə sistemini təşkil edir, o da hər bir sistem üçün aşağıdakı əlamətlərlə xarakterizə olunur:

1. sistemin elementlərinin mövcudluğu;
2. bu elementlərin qarşılıqlı asılılığı;
3. bu sistemə xas olan keyfiyyətli əlamətlərin mövcudluğu.

İdarəetmə sistemi məqsədyönlü və dinamikliyi ilə xarakterizə olunur.

Ümumi halda idarəetmə sistemə təsir prosesi kimi sistemi bir vəziyyətdən digər vəziyyətə salmaq və ya onu dayanıqlı rejimdə saxlamaq üçün təyin edilir.

İdarəetmənin mahiyyətinin aydınlaşdırılması üçün idarəetmənin növlərə bölgüsü mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ətraf aləmin üç inkişaf sahəsinə – cansız təbiətə, canlı təbiətə və insan cəmiyyətinə bölünməsinə müvafiq olaraq, idarəetmənin aşağıdakı üç növü fərqləndirilir:

- texniki;
- bioloji;
- sosial.

1) Cansız təbiətdə idarəetmə, yəni texniki sistemlərin, istehsal-texniki proseslərin, maşın sistemlərinin, əşyaların idarə edilməsi əsasən texniki elmlər tərəfindən öyrənilir. Bu, texniki idarəetmədir. O, digər idarəetmə növlərindən özünün obyektləri ilə və təbiətin riyazi və texniki elmlər tərəfindən kəşf edilmiş obyektiv qanunlarının xarakteri ilə fərqlənir. Texniki idarəetmə obyektləri qismində, məsələn, enerji sistemi, qaz kəməri, informasiya-hesablama şəbəkəsi, dəzgah kompleksi, texnoloji proseslər və s. çıxış edə bilər. Kosmik fəzanın tədqiqi, İnternet – texniki idarəetmənin məşhur nailiyyətləridir.

2) Orqanizmlərdə idarəetmə, yəni **bioloji idarəetmə**, daha çox təbii elmlərin tədqiqat predmetidir. İnsanlar, bioloji qanunları dərk etməklə, bitki və heyvanlar aləminə təsir göstərilir. Məsələn, yeni heyvan cinslərini, bitki növlərini yetişdirirlər. Bu idarəetmə növünün obyektini şüura və iradəyə malik olmayan bitki və canlı orqanizmləridir.

3) **Sosial idarəetmə** texniki (cansız təbiətdə) və bioloji (canlı təbiətdə) idarəetmədən fərqli olaraq, mürəkkəb sosial sistemlərin idarə olunması zamanı, insanların birgə məqsədyönlü fəaliyyəti tənzimlənməsini təmin edir. Buna görə də

sosial idarəetmə ictimai əhəmiyyətli məqsədlərə nail olunmasını və bu zaman meydana çıxan məsələlərin həllini təmin edən, insanların obyektiv cəhətdən zəruri birgə fəaliyyətinin bir növüdür. Sosial idarəetmə insanların birgə fəaliyyətinin bir növüdür. O, elə bir fəaliyyətdir ki, müəyyən məqsədlər üçün təşkil olunur və həyata keçirilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, idarəetmənin qeyd olunan hər üç növü bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Çünki onların hamısı insan cəmiyyəti üçün həyati vacib olan ətraf aləmin əsas sahələrinə mənsubdurlar.

İdarəetmənin hər bir növü də öz növbəsində idarəetmə sahəsindən asılı olaraq növlərə bölünürlər. Məsələn, Q.V.Atamançuk **sosial idarəetmə növlərinin daha geniş təsnifatını** aşağıdakı kimi vermişdir:

- ictimai həyat fəaliyyəti sahəsindən asılı olaraq: bütövlükdə cəmiyyətin idarə edilməsi, iqtisadi idarəetmə, sosial sahənin idarə edilməsi, siyasətin idarə edilməsi, mənəvi-ideoloji idarəetmə;

- idarəetmə ilə əhatə olunan ictimai təzahürlərin xarakterindən və həcmindən asılı olaraq: cəmiyyətin idarə edilməsi, dövlətin idarə edilməsi, xalq təsərrüfatı sahələrinin idarə edilməsi, müəssisələrin, idarələrin, təhkiatların, firmaların idarə edilməsi və s.;

- idarəetmə subyektlərinin təbiətindən asılı olaraq: dövlət idarəetməsi (burada idarəetmə təsirinin subyektivi dövlətdir), ictimai idarəetmə (burada idarəetmə təsirinin subyektivi cəmiyyət və onun strukturlarıdır), menecment sahəsində idarəetmə (burada idarəetmə təsirinin subyektivi sahibkar, mülkiyyətçi, iş sahibidir) kimi növləri vardır. Lakin müasir təşkilatlarda idarəetmə subyektivi qismində yalnız mülkiyyətçi, iş sahibi deyil, eyni zamanda həm də sahibkar keyfiyyətinə malik olan, həm də bu keyfiyyətlərə malik olmayan maddəli peşəkar idarəçi də çıxış edə bilər.

İdarəetmənin məqsədləri. Sosial idarəetmə fəaliyyəti kimi idarə əməliyyatlarının və psixoloji qüvvələrin aparılması üçün insanların əmək şəraitini nəzərdə tutur. Qoyulmuş qaydada həyata keçirilən idarəetmə üzrə və idarəetmə vasitələrinin tətbiqi ilə əmək və ya digər idarə hərəkətlərini başa çatdırma formasında göstərilir. İdarəetmənin məzmunu idarə etmənin məqsədlərindən asılıdır. İdarəetmə subyektləri qabaqcadan müəyyən məqsədlər irəli sürür və sonra şüurlu ona çatmağa cəhd edirlər, öz hərəkətlərinin bu məqsədlərə uyğunluğunu nəzarəti həyata keçirirlər. Nəticə etibarilə idarəetmə müəyyən məqsədlərə yönəldilmiş fəaliyyətdir. Əgər qarşıda dərk edilmiş və əsaslandırılmış məqsəd qoyulmayıbsa idarəetmə müvəffəqiyyətə ümid bağlaya bilməz. Ancaq məqsədləri dərk etdikdə ətraflı düşündükdə sosial idarəetmənin yaradıcı imkanları meydana çıxır. İdarəetmə, cəmiyyətdə hər hansı fəaliyyət kimi məqsədlərin qoyuluşundan başlanır. O, məqsədləri həyata keçirilmə köməkliyi dərəcəsində özünü doğruldur.

Məqsədlərin irəli sürülməsi və qatılması idarəetmənin səmərəliliyinin meyarlarının mövcudluğunu nəzərdə tutur. Sosial idarəetmənin hər hansı sahəsində idarəetmə fəaliyyətinin öz məqsədləri və qiymətləndirmə meyarları təyin edilir ki, onların vasitəsilə məqsədə yaxınlaşma dərəcəsi təyin edilir.

İdarəetmə məqsədi qabaqcadan onun vəzifələrini təyin edir, onlar da məqsədin konkretləşdirilməsidir və adekvat təşkilat strukturu yaratmaq üçün zəmin yaratmağa və həmin şəraitdə ən işlək idarəetmə metodlarını düzgün təyin edilməsinə xidmət edir. İdarəetmə sistemini yaratdıqda həlledici rol məqsədlərin təyin edilməsinə məxsusdur.

Məqsədlər real gerçəkliyə əsaslanaraq insanlar tərəfindən təyin edilir. Məqsəd o zaman düzgün təyin edilir ki, onun həyata keçirilməsinə, ictimai inkişafın qanunauyğunluqlarına obyektiv imkanlar uyğun olsun. İdarəetmə subyektivi mövcud imkanlara çatmaq üçün məqsədlər qoyma qabiliyyətinə malik olmalıdır, diqqət

yetirməlidir ki, məqsədlərə çatmaq üçün olan çərçivələrlə vasitələrin seçilməsində imkanlar məhduddur.

Bütün məqsədlərin növləri bir-birini tamamlayır. Məqsədlər subordinasiya münasibətlərində olurlar. Məsələn, xüsusi məqsədlər sosial idarəetmənin ən böyük səviyyəsində ümumi məqsədlərin qoyulmasından qabaq təyin edilə bilməz. Beləliklə, onlar əsasdırlar, belə ki, onların bazasında aşağı idarəetmə sistemlərinin məqsədləri və alt məqsədləri irəli çəkilir. Hər bir sosial sistem ümumilərlə bərabər ümumi məqsədlərə ziddiyyət təşkil etməyə öz konkret idarəetmə sisteminə malikdir və bir-biri ilə qarşılıqlı bağlı olmalıdır.

1. Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsi daxili işlər sahəsində dövlətin vəzifə və funksiyalarının bilavasitə, praktiki realizəsindən ibarət olan idarəetmənin səlahiyyətli subyektlərini müəyyən məqsədə yönəldilmiş təşkilətmə, icraedici və sərəncamverici fəaliyyətdir.

2. Sosial idarəetmənin və onun bütün növlərinin özünə məxsus məqsədləri olduğu kimi daxili işlər sahəsində idarəetmənin də özünə məxsus məqsədi mövcuddur.

Məqsədlərin təqdimi ümumi məqsədlərdən başlanır, sonra ardıcıl kiçildir. Məqsədlərin kiçildilməsinin əsas qaydası dolğunluqdur: yuxarı səviyyənin hər bir məqsədi sonrakı səviyyənin altməqsədləri şəklində tam surətdə təqdim edilməlidir, daha doğrusu elə təqdim edilməlidir ki, altməqsədlərin anlayışının birləşdirilməsi ilkin məqsəd anlayışı ilə həcmcə tam bir-birinə uyğun olmalıdır.

"Məqsədlər ağacı" hər bir idarəetmə səviyyəsinin konkret idarəetmə vəzifələrini təyin etmək üçün istifadə edilir.

DİO-nun məqsədi şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti hüquq-pozmalardan lazımı müdafiəsini təmin etməkdən ibarətdir.

Bu qlobal məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həll edilməsi DİO-nun sisteminin qarşısında durur:

1. DİO-nun və daxili qoşunların idarəetməsinin səmərəliliyini və xidməti döyüş hazırlığını artırmaq;
2. DİN-in sisteminin fəaliyyətinin mükəmməl hüquqi bazasının yaradılması;
3. operativ, xidməti və xidməti-döyüş fəaliyyətinin təcrübədə özünü müsbət göstərən forma və metodlardan maksimum istifadəsi, elmi təkliflərin tətbiqinin təmin edilməsi və xarici ölkələrin qabaqcıl təcrübəsinin Azərbaycan şəraitində tətbiqi;
4. kadrlarla işin yaxşılaşdırılması, peşəkarlıq səviyyəsinin, icra intizamının artırılması və əməyin elmi təşkili;
5. başqa hüquq-mühafizə orqanları ilə işgüzar əməkdaşlığın möhkəmlənməsi, əhali ilə qarşılıqlı əlaqəni, vətəndaş cəmiyyətləri institutları ilə də təşkil etmək;
6. qarşılıqlı faydalı beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi;
7. maliyyə və maddi-texniki təminatın normativ səviyyəyə qədər çatdırılması;
8. DİO-nun şəxsi heyətinin hüquqi və sosial müdafiəsi;
9. DİO-nun və daxili qoşunların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

DİO-da idarəetmənin mahiyyəti, sistemin hissələrinin, elementlərinin vahid bir sistem kimi düzgün qarşılıqlı təsirlərini təmin etməkdən, dövlətin hüquq-mühafizə fəaliyyəti sahəsində, daxili işlər sahəsində onların qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirməyə yönələn, onların fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə DİO sisteminə və onun struktur bölmələrinə iradəli təsir göstərilməsindən ibarətdir.

Sual 2. Sosial idarəetmə elminin predmeti, məzmunu və prinsipləri.

Sosial idarəetmə elminin predmeti. Hər elmin öz tədqiqat predmeti vardır. Təhlil olunan elmin predmeti sosial idarəetmə, idarəçilik münasibətləri və onların konkret növləridir. Bunların vasitəsilə cəmiyyət inkişafın obyektiv qanunlarına əsaslanaraq və konkret dövrün tarixi şəraitini nəzərə alaraq, razılaşıdırılmış məqsədlərin nail olunmasını təmin edir. Sosial idarəetmə elmi idarəetmənin ümumi və xüsusi qanunauyğunluqlarını tədqiq edir. O, idarəetmə sisteminin formalaşmasının qanunauyğunluqlarını, onun strukturunu, kadrlarını və texniki bazasını öyrənir, idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin qanunauyğunluqlarını, onun elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsini tədqiq edir. İdarəetmənin məqsədi, funksiyaları, prinsipləri, metodları da idarəetmə elminin predmetinə daxildir.

İdarəetmə elmi, hər bir elm kimi, iki aspektə malikdir: birincisi – sosial idarəetmənin mexanizminin öyrənilməsinə yönəlmiş tədqiqat fəaliyyəti, ikincisi isə praktikada yaranmış və sınaq edilmiş baxışların, ideyaların, anlayışların sistemidir. Onlar idarəçilik münasibətlərinin xarakterini və qanunlarını açıb göstərir və izah edir.

İdarəçilik münasibətləri idarəetmə elminin tədqiqat obyektini kimi idarəetməyə xas olan obyektiv qanunauyğunluqların əsasında yaranmış ictimai münasibətlərdir. Bu münasibətlər ayrı-ayrı insanlar və kollektivlər arasında onun funksiyalarının həyata keçirilməsi prosesində formalaşır. İdarəçilik münasibətlərinin məzmunu, bir tərəfdən, onların obyektiv olması ilə (çünki cəmiyyətin həyat fəaliyyəti prosesində yaranır), digər tərəfdən isə subyektivliyi ilə (çünki idarəetmə zamanı və insanların şüurundan keçən münasibətlərdir) xarakterizə olunur. İdarəçilik münasibətləri idarə edən və idarə edilən sistemlər arasında, idarəetmənin subyektivi və obyektivi arasında yaranır. Onlara idarəetmənin ümumi məqsədlərinin qatılmasına yönəlmiş insanların hərəkətlərinin, işinin əlaqələndirilməsi xüsusiyyəti daha səciyyəvidir.

İdarəçilik münasibətləri müxtəlifdir. Münasibətlərin səciyyəvi keyfiyyətlərinin və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə onlar bir sıra meyarlar, tənzimləyən normaların xarakterinə görə, münasibətlərin məzmununa görə, onların yayılma sahəsi, müddəti, münasibətdə olanların qarşılıqlı vəziyyətinə görə, yayılma sahəsinə görə təsnif edilirlər.

Tənzimləmə normalarının xarakterinə görə, yəni onları tənzimləyən normalarının xarakterinə görə, idarəçilik münasibətləri üç qrupa bölünür:

- hüquqi;
- ictimai (onlar ictimai təşkilatların normaları ilə tənzim edilirlər);
- əxlaqi.

Məzmununa görə idarəçilik münasibətləri müvafiq olaraq onların yarandığı sahələr üzrə bölünür:

- təsərrüfat;
- sosial-mədəni;
- müdafiə;
- təhlükəsizlik sahəsindəki münasibətlər və s.

Yayılma ərazisinə görə idarəçilik münasibətləri müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasının dövlət quruluş formasına və inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən bölünür:

- respublika;

- muxtar respublika;
- rayon, şəhər, şəhərdə rayon;
- habelə əraziarası (xüsusi regionun ərazisində) münasibətlərə.

Qüvvədə olmaq müddətinə görə idarəçilik münasibətləri müddətsiz və müəyyən müddətli olur.

İdarəçilik münasibətlərinin qarşılıqlı vəziyyətinə görə onlar tabeli və tabesiz, yəni onların iştirakçılarının tabeliliyi ilə əlaqədar olmayan münasibətlərə bölünür.

Yayıma sahəsinə görə idarəçilik münasibətləri daxili münasibətlərdən, yəni idarəetmə sisteminin daxilində yaranan münasibətlər və xarici, yəni idarəetmənin müxtəlif sosial sistemlər arasında yaranan münasibətlərdən ibarətdir.

İdarəetmə elminin məzmunu. İdarəçilik münasibətlərini tədqiq edərkən, idarəçilik elmi bu münasibətlərin inkişafının qanunauyğunluğunu təyin etməlidir, idarəetmənin nəzəriyyəsini, metodologiyasını, prinsiplərini işləyib hazırlamalıdır və onlara uyğun müvafiq anlayışlar sistemini (aparatını) yaratmalıdır.

Sosial idarəetmə elmi bunlardan ibarətdir:

- sosial idarəetmə obyektinin və subyektinin quruluşunun təşkili;
- idarə edən və idarə edilən sistemlərin təşkili;
- idarəetmə təsirinin formaları və metodları;
- idarəetmə prosesi;
- idarəçilik əməyinin təşkili.

Sosial idarəetmənin metodologiyasını və nəzəriyyəsini bilmədən optimal idarəetmə sistemini yaratmaq çətindir, habelə təsir etmənin daha effektiv formalarının və metodlarının seçilməsi, idarəetmə prosesinin təkmilləşdirilməsi, texniki vəsaitlərin idarəçilik fəaliyyətində tətbiqi və bilavasitə operativ idarəetməni həyata keçirmək də mürəkkəb məsələdir.

İdarəetmə elmi praktika ilə sıx əlaqədardır, buna görə idarəetmənin problemlərinin tədqiqi praktiki təcrübənin öyrənilməsinə və ümumiləşməsinə əsaslanır. Praktika, təcrübə ilə əlaqə idarəetmə elminə lazımi obyektivlik və dəqiqlik gətirir. İdarəetmə elminin praktika ilə mühüm əlaqə forması bu sahədə eksperimentlərin idarəetmə elminin fərziyyələrinin yoxlanması vasitəsi kimi keçirilməsidir.

Sosial idarəetmə elminin vəzifələri. Bu vəzifələr idarəetmənin nəzəri problemlərinin və praktiki məsələlərinin tədqiq edilməsindən, iş adamlarına nəzəri-metodoloji əsaslarla idarəetmənin vəzifələrinin müvəffəqiyyətlə həll etmək üçün üsulların tapılmasından, idarəetmə subyektlərinə təsirin formalarının və metodlarının kompleks şəkildə tətbiqi üçün tövsiyələrin tərtib edilməsindən ibarətdir. Deməli, sosial idarəetmənin cəmiyyətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirməsində rolu böyükdür.

Sosial idarəetmənin qanunauyğunluqlarının tədqiqi, effektiv idarəetmənin işləyib hazırlanması və onun təkmilləşdirilməsinin üsullarının və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi idarəetmə elminin spesifikasiyasını təşkil edir.

Elmi idarəetmənin əsas şərtləri bunlardır:

- idarəetmə nəzəriyyəsinin inkişafında nailiyyətlər;
- professional kadrların (rəhbərlərin) hazırlanması;

- ümumi və xüsusi biliklərin səviyyəsinin artırılması və idarəetmə elminə yiyələnmə;
- lazımi informasiya ilə təmin olunma;
- informasiya texnologiyalarının və təşkilat texnikanın idarəetmə prosesində geniş tətbiqi.

DİO-da idarəetmə elminin vəzifəsi Azərbaycan Respublikası DİN-in elmi-metodiki təminatı, DİO-nun daha çox aktual problemlərinin həll edilməsi və elmi tədqiqatların xidməti fəaliyyətdə geniş tətbiqidir.

Praktiki fəaliyyətdə metodiki göstərişlərin və elmi tədqiqatların başqa nəticələrinin tətbiqi, müsbət təcrübənin yayılması məqsədilə müvafiq mexanizmin yaradılması məqsəduyğundur. Habelə elmi-tədqiqat idarələrinin və onların filiallarının yaradılması mühümdür. Onlar ölkənin bütün ərazisini əhatə etməli və hazırlanan metodiki sənədlərdə cinayətkarlıqla mübarizənin və asayişin qorunmasının regional xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını təmin etməlidir.

Sosial idarəetmənin digər elmlər ilə əlaqəsi. İdarəetmə elmi üzvi surətdə ümummetodoloji elmlərlə əlaqədardır (fəlsəfə ilə, iqtisad elmi ilə, kibernetika ilə, dövlət və hüquq nəzəriyyəsi ilə). O, habelə ictimai həyatın müxtəlif sahələrinin inkişafının qanunauyğunluqlarını öyrənən elmlərlə əlaqədardır (sosial psixologiya, pedaqogika, əməyin fiziologiyası).

Sosial idarəetmənin metodoloji əsasını fəlsəfə elmi təşkil edir – cəmiyyətin inkişafının ümumi qanunları haqqında elm. O, ictimai prosesin hərəkətverici qüvvələrini, ictimai varlığın və ictimai şüurun qarşılıqlı münasibəti, cəmiyyətin inkişafının və təşəkkülünün əsas proseslərini tədqiq edir. İdarəetmənin qanunauyğunluqları və idarəçilik münasibətləri yalnız dialektikanın, yəni hər bir hadisənin onun münasibətlərinin bütün müxtəlifliyini həm onun daxilində, həm də xaricində nəzərə almağın əsasında dərk edilə bilər.

İdarəetmə elminin iqtisadi elmi ilə də sıx əlaqəsi vardır, çünki idarəetmə iqtisadi inkişafın effektivliyinin vacib amilidir. Bununla belə, iqtisadiyyat elmi maddi nemətlərin istehsalı prosesində, onların bölüşdürülməsi, mübadiləsi və istehlakı prosesində yaranan ictimai prosesləri öyrənir. İqtisadi elmin predmeti, iqtisadi qanunların məzmununun açılması, onların göstərdiyi təsirin və insanlar tərəfindən onların praktiki fəaliyyətdə istifadə edilməsi mexanizminin müəyyənləşdirilməsidir.

İdarəetmə elmi əsasən cəmiyyətdəki inkişaf qanunauyğunluqlarını və rolunu tədqiq edən dövlət və hüquq haqqındakı elmlə əlaqədardır. Hüquq elmləri içərisində o, daha çox dövlət hüququ və xüsusilə, inzibati hüquq elmi ilə bağlıdır. Bu əlaqə, bağlılıq ondan irəli gəlir ki, dövlət hüququ və inzibati hüquqi idarəçilik münasibətlərini tədqiq edir, bu münasibətlərin tənzim edilməsində hüququn rolunu öyrənir.

İdarəetmə elmi sosial psixologiya ilə əlaqədardır. Bu, onunla bağlıdır ki, sosial idarəetmə, yəni insanın insanı idarə etməsinin sosial-psixoloji cəhəti vardır. Lakin sosial psixologiyanın predmeti sosial qruplara daxil edilməklə əlaqədar olaraq insanların davranışının və fəaliyyətinin qanunauyğunluqlarının və habelə bu qrupların özlərinin psixoloji xarakteristikasının öyrənilməsidir.

Sosial idarəetmə elmi kibernetika ilə də sıx əlaqədardır. Kibernetika təbiətdəki, texnikadakı və cəmiyyətdəki mürəkkəb sistemlərin idarə etməsinin ümumi prinsipləri

və metodları haqqında elmdir. Lakin sosial idarəetmənin predmetini kibernetikanın predmeti ilə eyniləşdirmək olmaz. Kibernetika idarəetmənin üç növünü öyrənir, lakin spesifik, onların sosial mahiyyəti ilə bağlı olmayan aspektdə. Kibernetika təbiət və cəmiyyət hadisələrinin formal-kəmiyyət tərəfinin öyrənilməsi ilə kifayətlənir, lakin bu onun nailiyyətlərinin sosial idarəetmə elmində və praktikada istifadə edilməsinə zidd deyil.

İdarəetmə elmi ergonomikadan, yəni insan əməyinin fiziologiyasından, o cümlədən, idarəçilik əməyinin fiziologiyasından çox şey istifadə edir. İdarəçilik elminin effektivliyinin artırılmasının idarəçilik əməyinin mexanikləşdirməsindən və avtomatlaşdırılmasından təcrid olunmuş şəkildə mümkün olmadığına görə bu elm habelə müvafiq texniki elmlərdən də istifadə edir.

Sosial idarəetmənin prinsipləri dedikdə, idarəetmədə rəhbər tutulan ideyalar, ümumi müddəalar başa düşülür. İdarəetmə prinsipləri obyektiv olaraq mövcud olan qanunların və qanunauyğunluqların insanlar tərəfindən ümumiləşdirilməsini nəzərdə tutur. Buna görə də bu prinsiplərdə subyektivliyin müəyyən payı mövcuddur. Digər tərəfdən, idarəetmə prinsipləri idarəetmənin obyektiv qanunlarına və qanunauyğunluqlarına tabe olan, başqa sözlə obyektiv xarakter daşıyan təzahür və real proseslərinin mahiyyətini əks etdirir.

Sosial idarəetmə prinsipləri sistemində ümumi (əsas, başlıca, fundamental) idarəetmə prinsiplərini ayırmaq olar. Bu prinsiplər ümumi xarakterə malikdir və idarəetmə sahəsinin səviyyəsindən və səciyyəvi cəhətlərindən asılı olmayaraq həyata keçirilir. Ümumi prinsiplərlə yanaşı **idarəetmənin yalnız ayrı-ayrı sistemlərinə, sahələrinə və ya funksiyalarına aid olan prinsiplər** də mövcuddur. Belə prinsiplərə kadr funksiyasına aid olan kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi prinsipini misal göstərmək olar. Bura eyni zamanda idarəetmə sisteminin qurulması prinsiplərini – ərazi-istehsal, xətti, funksional və sahəvi prinsipləri də aid etmək olar.

İdarəetmənin ümumi prinsiplərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

Obyektivlik. Sosial proseslər cəmiyyətin obyektiv inkişaf qanunlarına müvafiq surətdə cərəyan edir. Buna görə də idarəetmə subyektindən obyektiv inkişaf qanunlarını bilməyi və onlardan bacarıqla istifadə etməyi, real imkanları, cəmiyyətin faktiki vəziyyətini nəzərə alınmağı tələb edir.

Beləliklə, obyektivlik prinsipinin məzmunu ictimai inkişaf qanunauyğunluqlarının öyrənilməsindən, optimal idarəetmənin təmin edilməsi məqsədilə idarəetmə subyektini tərəfindən cəmiyyətin obyektiv inkişaf qanunlarından istifadənin yol və üsullarının müəyyən edilməsindən ibarətdir. Sosial idarəetmədə subyektivlik prinsipi cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarını, obyektiv şərtlərini, insanın təbiətlə qarşılıqlı təsirini inkar edən subyektivliklə bir araya sığmır.

Konkretlik. Bu prinsipin mahiyyəti onun, obyektiv qanunların müxtəlif təzahür formalarını nəzərə almaqla, həm idarəetmə obyektinin daxili vəziyyəti haqqında, həm

də onların olduğu xarici şərait haqqında səhih informasiyalar əsasında konkret həyati hallara münasibətdə həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Effektivlik. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, idarəetmə məqsəd və vəzifələrinə daha az qüvvə, vəsait və vaxt sərf etməklə nail olunmalıdır. İnsanların istənilən ictimai faydalı fəaliyyəti kimi idarəetmə də rəasional, səmərəli həyata keçirilməlidir. Təcrübədə tətbiq edilən effektivlik meyarlarına adətən əmək haqqının ölçüsünü, vəzifələrin yerinə yetirilməsi müddətlərini, özünü doğrultmaq müddətlərini və s. aid edirlər.

Qanunçuluq və intizam. Sosial idarəetmə prinsipi kimi qanunçuluq idarəetmə obyektləri və subyektləri tərəfindən dövlət orqanlarının qanunlarına və qanun qüvvəli normativ aktlarına dönmədən riayət edilməsini və onların icra edilməsini bildirir. Qanunçuluq hər bir idarəetmə obyektinin və subyektinin müəyyən edilmiş hüdudlarda, başqa sözlə, öz səlahiyyətləri hüdudunda hərəkət etmək vəzifəsində ifadə olunur.

Sosial idarəetmə prinsipi kimi intizamın mahiyyəti səlahiyyətli idarəetmə subyektləri (dövlət və ictimai orqanlar və təşkilatlar) tərəfindən müəyyən edilmiş norma və qaydalarda olan vəzifələrin icrasından ibarətdir. A.Fayol intizamı idarəetmə prinsipi qismində təsdiqləyərək, onu rəhbər və tabeçilikdə olanlar arasında saziş kimi müəyyən etmişdir.

Operativlik. Bu prinsip idarəetmə orqanlarının operativ şəraiti nəzərə almaqla, iş forma və metodlarını çevik dəyişməklə vəzifələri keyfiyyətlə və müəyyən edilmiş müddətdə yerinə yetirməsini bildirir.

Məqsədyönlülük. Bu prinsipin mahiyyəti idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin daimi olaraq başlıca vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönümlüyünü, daxili işlər orqanları qarşısında qoyulmuş vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsinin asılı olduğu mühüm tədbirlərin ilkin işlənilməsindən və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

İdarəetmənin ümumi prinsipləri belədir. Lakin idarəetmənin prinsipləri birdəfəlik və həmişəlik deyil. Müxtəlif ölkələrdə müxtəlif vaxtlarda idarəetmə prinsiplərinin sistemi şəraitdən asılı olaraq dəyişilmişdir. Belə ki, ötən əsrin ortalarında bir sıra ölkələrdə prinsiplər içərisində mühüm yeri demokratizm Prinsipi tutmuşdur. Almaniyada bu prinsipin mahiyyəti tətillərin qarşısını almaq məqsədilə 1951-ci ildə fəhlələrə direktorlar şurasında 50% yer təqdim olunmasında ifadə olunmuşdur. Yaponiyada isə bu prinsip «keyfiyyət dərnəkləri» adlanan dərnəklərdə öz əksini tapmışdır. Fəhlələr bu dərnəklərdə iştirak etməklə müəssisənin idarəçilik problemlərinin həllinə dair öz qərarlarını təqdim edə bilərdilər.

Sual 3. DİO sisteminin məqsəd, vəzifə və funksiyaları.

"Sistem" yunan sözü olub, mənaca "nə isə bütöv", "hər hansı bir hissələrdən təşkil edilmiş elementlər birliyi" kimi başa düşülür. "Sistem" anlayışının indiki mənası idarəetmə elminin, fəlsəfənin inkişafı və kibernetikanın yaranması ilə, o cümlədən, tətbiqi kibernetikanın sahələrindən biri olan sistem və əməliyyatların tədqiqi nəzəriyyəsi ilə əlaqədardır.

Sistem haqqında ilk təsəvvürlər hələ Evklidin, Platonun, Aristotelin antik fəlsəfələrində yaranmışdı. Varlığın, biliyin sistemliyi məsələləri sonralar Spinoza, Kant, Hegel və s. tərəfindən təhlil edilmişdi. XX əsrin 40-60-cı illərində L.Bertalanfi və K.Bouldinq tərəfindən ümumi sistem nəzəriyyəsi işlənilib hazırlanmışdır. Hansı ki, bu da kibernetikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq, sonradan bir sıra ümumsistem konsepsiyalarının və sistem anlayışının təriflərinin irəli sürülməsinə köməklik etdi.

İndiki zamanda, daha çox ümumi şəkildə sistem dedikdə - bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərdə və əlaqələrdə olan və müəyyən bütövlük və birlik yaradan yeni birləşmiş xüsusiyyətlər təşkil edən, lakin onun ayrı-ayrı elementlərinə xas olan xüsusiyyətlərin cəminə gətirməyən elementlər məcmusu başa düşülür.

"Sistem" anlayışının məzmununun açıqlanması aspektində sistemlərin müxtəlif tiplərinin ayrılıb göstərilməsi mühüm hesab edilir.

Ən ümumi təsnifata görə sistemlər aşağıdakı iki böyük qrupa bölünürlər:

- maddi sistemlər, yəni maddi obyektlər;
- abstrakt sistemlər, bunlar isə insan təfəkkürünün məhsuludur.

Maddi, canlı sistemlərin xüsusi növü sosial sistemlərdir. Onlar mürəkkəb quruluşa malik olan, nizamlanmış bütöv bir sistem olaraq, ayrı-ayrı şəxslərdən və sosial birliklərdən ibarətdirlər. Bunlar öz təbiətinə görə spesifik sırf sosial xarakter daşıyan müxtəlif əlaqələrlə və münasibətlərlə biri-biri ilə bağlıdırlar.

Sosial sistemlərin növlərindən biri də dövlətdir, habelə onun müxtəlif altsistemləri olan hakimiyyət və idarəetmə orqanları, o cümlədən də spesifik sistem olan Azərbaycan Respublikasının DİN-in sistemidir.

Hər bir sosial sistem, bu növlü sistemin istənilən sistemi kimi, bir sıra universal sistem təşkil edən əlamətlərlə xarakterizə edilir.

Bu əlamət istənilən təşkil edilmiş sistemlərə məxsusdur və bunlar aşağıdakılardır:

Birincisi, sistemi həmişə hansısa elementlərin, tərkib hissələrin, altsistemlərin cəmi kimi yox, bütöv, mürəkkəb quruluşlu struktur kimi təhlil etmək lazımdır. Sistemdə hətta elementlərin yerləşdirilməsi də əhəmiyyətlidir, çünki o, onların arasındakı qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirir. Yəni, bu halda formal baxımdan "sistem" - biri-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan funksional komponentlərin (tərkib hissələrin) müəyyən məqsədə nail olmaq üçün göstərdiyi fəaliyyət nəticəsində yaranmış birliyi. Bütöv olmaqla bərabər, sistem keyfiyyətcə yeni inteqrasiya xüsusiyyətləri əldə edir. Bu inteqrasiya (birləşmə) xüsusiyyətləri isə onun ibarət olduğu ayrı-ayrı elementlərində mövcud deyil. Çünki hər bir sistemin bu xüsusiyyətləri onun elementlərini təşkil edən hər bir xüsusiyyətin toplanmasından ibarət deyil.

Bütövlüyün yüksək nəticəsi və yeni inteqrasiya xüsusiyyətlərinin yaranması kimi DİO-nun xidmətlərinin və bölmələrinin cinayətlərin açılması və tədqiqi prosesində birgə fəaliyyəti qeyd etmək lazımdır.

İkincisi, hər bir sistem və onun struktur elementləri həm biri-birindən, həm də onların ətraflarındakı mühitdən asılıdırlar və buna görə onları yalnız bu qarşılıqlı əlaqələr baxımından təhlil etmək olar, yəni hər bir sistem özünün fəaliyyət göstərdiyi

xarici mühitlə spesifik birlik təşkil edir. Lakin burada belə bir cəhətə də diqqət yetirmək lazımdır ki, mühitlə qarşılıqlı əlaqədə olarkən, sistem öz müəyyən xüsusiyyətlərini saxlayır. Bu, ondan irəli gəlir ki, sistemin komponentlərinin əlaqələri bu sistemin, yaxud onun komponentlərinin xarici mühitin hər bir başqa sistemləri ilə əlaqəsindən daha möhkəm və davamlıdır. Bu xüsusiyyətlərin mövcudluğu sistemə inteqrasiya xarakteri verir, onun struktur quruluşunu, iyerarxiyasını (aşağı rütbəliyə yuxarı rütbəliyə tabe olma qaydasını, yaxud ümumiyyətlə tabeliliyini) müəyyənləşdirir və beləliklə, onun fəaliyyətini və qoyulmuş məqsədlərə nail olmağı təmin edir.

Üçüncü xüsusiyyətin mahiyyəti sistemlərin iyerarxiya prinsipi əsasında təşkil edilməsindən ibarətdir. Bu, o deməkdir ki, sistemlərin hər biri, bir qayda olaraq, daha yüksək səviyyəli sistemin bir hissəsidir, sistemin hər bir komponentinə isə öz növbəsində, daha yüksək səviyyəli sistemin komponenti kimi baxıla bilər və nəhayət, sonuncu əlamətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün sistemlərə dinamizm səciyyəvidir, yəni belə dəyişikliklər həm xarici təsirlə, həm də obyektiv olaraq bütün istənilən sistemlərə xas olan daxili ziddiyyətlərlə bağlıdır.

Bundan başqa, bütün sistemlər üçün bu universal sistemə xüsusiyyətlərdən başqa, bəzi spesifik xüsusiyyətlər (əlamətlər) də səciyyəvidir. Belə, yəni daha çox əhəmiyyətli əlamətlərdən biri də sosial sistemlərin məqsədyönlüdür, yəni onların müəyyən vəzifələrin, funksiyaların yerinə yetirilməsi yolu ilə müəyyən məqsədlərə çatmaq sayıdır. İkinci əlamət ondan ibarətdir ki, hər bir sosial sistem həm daxili, həm də xarici təsirlərə uyğunlaşmaqla özünün təşkil edilməsinə və özünün qorunmasına çalışır. Bu qrupun başqa əhəmiyyətli əlaməti ondan ibarətdir ki, ondakı idarəetmə prosesləri informasiyanın fasiləsiz dövr etməsi yolu ilə baş verir. Sonuncu spesifik əlamət ondan ibarətdir ki, sosial sistemlər açıq sistemlərdir. Bu açıqlıq onunla bağlıdır ki, onların əksəriyyəti xarici idarəetmə (yaxud xarici təsir) funksiyalarını yerinə yetirmək üçündür, həm də onların fəaliyyəti sistem və xarici mühit arasındakı informasiya mübadiləsi olmadan mümkün deyil, ən nəhayət bu informasiya mübadiləsi sistemin fəaliyyətinə fəal təsir göstərir.

DİO-nun spesifik sistem qurumu kimi təsəvvürü nəinki nəzəri, həm də sırf praktiki əhəmiyyətə malikdir. O, aşağıdakıların müəyyən edilməsinə imkan verir;

- DİO-nun idarə edilməsinin mümkün olması üçün onların təşkilinin hansı tələblərinə cavab verməsinin müəyyənləşdirilməsinə;

- DİO-nun sistemi qarşısında qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün, yəni bu məqsədlərə effektiv surətdə çatılmasına təminat vermək üçün idarəetmənin özünün necə olmasını müəyyənləşdirilməsinə.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sistem elementlərinin (yaxud altsistemlərin) müəyyən tərzdə qaydaya salınmış, qarşılıqlı əlaqəli və bunun nəticəsində bütöv şəkildə olan birliyidir. Sistemin spesifik, yəni yalnız ona xas olan inteqrasiya (birləşmə) xüsusiyyətləri, əlamətləri vardır, lakin bu o demək deyildir ki, sistem bu biri-biri ilə birləşmiş elementlərin yığıdır, yəni sistemin mahiyyəti yalnız bunlardan ibarət deyil. Bu və ya digər sosial sistemlərin mövcudluğunun müəyyənləşdirici faktoru isə hər bir sosial sistemin ümumi əlamətlərini (yaxud sisteməradıcı faktorlarını) müəyyən edən konkret spesifik məqsədlərin mövcudluğudur.

Belə faktorlara aşağıdakılar aiddir:

- sistemi təşkil edən elementlərin ümumi konkret məqsədinin olması;

- hər bir elementin sisteminin ümumi məqsədinə tabe olması və onların hər biri tərəfindən sistemin qarşısında durmuş məqsədlərdən və vəzifələrdən irəli gələn öz funksiyalarının yerinə yetirilməsi;

- sistemin elementləri arasında konkret münasibətlər və habelə idarəetmə orqanının və idarəetmə obyektini ilə idarəetmə subyekti arasındakı əks əlaqənin mövcudluğu.

Bundan başqa, adları çəkilmiş əlamətlərin mövcudluğu bütün sistem törəmələri üçün (mexaniki, bioloji, sosial) vacibdir, eyni zamanda spesifik sistem əlamətlərinin məzmunu elə bir əsas müəyyənedici əlamətdir ki, bunun vasitəsilə bu və ya digər sistemlər bir-birindən fərqlənirlər. Sistemin müəyyən dərəcədə təkrarolunmazlığı da belə müəyyənedici əlamətlərin nəticəsidir. Əlamətləri müəyyənləşdirən isə bu və ya digər sistemin qarşısında duran məqsədlərdir. Onlar xeyli dərəcədə bu sistemlərin özünün təyinatını müəyyənləşdirir. Belə ki, DİO-nun belə fərqləndirici "sistem əlamətləri" Azərbaycan Respublikası DİN-in qarşısında qoyulmuş məqsədlərdir, yəni Azərbaycan Respublikası DİN-in spesifik sistem törəməsi kimi "öz səlahiyyətləri çərçivəsində insanların hüquqlarının və azadlığının müdafiəsi sahəsində dövlət idarəetməsini, ictimai qaydanın qorunmasını və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsini həyata keçirir və Azərbaycan Respublikasının DİO-nun əsas fəaliyyət istiqamətlərini reallaşdırır".

DİO-nun məqsədlərinin, vəzifələrinin və funksiyalarının təhlilinə bilavasitə keçərkən bir sıra ümumnəzəri anlayışların üzərində dayanmaq daha məqsədəuyğundur.

Göstəriləndiyi kimi, məqsəd idarəetmənin məzmununu müəyyənləşdirir. Buna görə də istənilən təşkilatın əsas sistemyaradıcı əlaməti kimi məqsədin müəyyən edilməsi bütün idarəçilik fəaliyyətinin və sistemin, yəni idarəetmə sisteminin effektiv fəaliyyətinin ilkin zəruri və mühüm şərtlərindən biridir, məqsədlərin hər bir təşkilatın müəyyənləşdirməsidir.

İndi biz *"problem"*, *"məqsəd"*, *"vəzifə"*, *funksiya"* funksional vəzifələr" və *"məqsədlərə nail olunmağın meyarları"* anlayışlarının məzmununu təhlil etməliyik.

"Problem" dedikdə, idarəetmə elmində sistemin həqiqi vəziyyəti ilə arzuolunan vəziyyəti arasındakı üzə çıxarılmış fərq başa düşülür. İfadə olunmuş problemlər öz əksini konkret məqsədlərdə tapırlar.

"Məqsəd" isə idarəetmə obyektinin, yaxud onun ayrı-ayrı göstəricilərinin gələcək arzuolunan vəziyyətidir ki, onun köməkliyi ilə idarəetmə prosesində qarşıya qoyulmuş problemlərin həll edilməsinə imkan yaranır. Bu halda məqsəd motivlərin (əsasların), vasitələrin və nəticələrin birliyi kimi çıxış edir.

"Vəzifə" həlli vasitəsilə nail olunan məqsədlərin konkretləşdirilməsidir.

"Funksiyalar" bu halda sistemin məqsədlərə nail olunmasına və onlardan irəli gələn məqsədlərin həll edilməsinə aid fəaliyyət deməkdir.

"Funksional vəzifələr" məqsədlərin nail olunması və qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həll edilməsi üzrə müəyyən işlərin həyata keçirilməsi vəzifəsinin konkret şəxsin üzərinə qoyulması, yəni konkret şəxsin vəzifələrinin fərdiləşdirilməsidir.

"Məqsədlərə nail olunma meyarları" idarəetmənin effektivliyinin qiymətləndirilməsinin əsasıdır. O, əvvəldən işlənilib hazırlanmış meyarlar əsasında və məqsədə nail olunmaq dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verən müvafiq göstəricilər əsasında həyata keçirilir.

Dövlətin spesifik daxili funksiyalarından biri onun hüquq qaydasının qorunmasının təmin olunmasına yönəlmiş mühafizə funksiyasıdır. O, cəmiyyətin asayişinin qorunması tələbatından yaranır və mövcud qanunvericilikdən irəli gəlir.

Bu funksiyanın xeyli hissəsini DİN-in üzərinə qoyaraq, dövlət onun üzərinə öz səlahiyyəti çərçivəsində insanların və vətəndaşların hüquqlarının və azadlığının qorunması, hüquq qaydasının mühafizəsi, ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində dövlət idarəetməsinin və Azərbaycan Respublikası DİO-nun və DQ-nin əsas fəaliyyət istiqamətinin bilavasitə həyata keçirilməsini ona tapşırır.

Bu, DİN-in sisteminin xarici idarəetmə sahəsindəki fəaliyyət məqsədləridir.

Sistemin vəzifələri onun məqsədlərindən irəli gəlir və onun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini açıb göstərir. Bunlar:

- öz səlahiyyəti çərçivəsində insanların və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq obyektlərin qorunmasına aid tədbirlərin hazırlanması, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması;

- cinayətlərin və inzibati xətalərin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması cinayətlərin açılmasına və tədqiq edilməsinə aid tədbirlərin təşkili;

- DİO-nun və DQ-nin, onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə rəhbərlik edilməsi və onların işinin təkmilləşdirilməsinə aid tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- DİO-nun normativ-hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi, onların fəaliyyətindəki qanunçuluğun təmin olunması;

- kadrlarla işin təkmilləşdirilməsi, əməkdaşların hüquqi və sosial müdafiəsinin təmin olunması: DİO-nun və DQ-nin maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi.

Bu siyahıdan göründüyü kimi, sistemin vəzifələri nəinki xarici mühitin obyektlərinə edilən idarəedici təsirlə, həm də sistemin qaydaya salınması və onun fəaliyyətinin təşkili ilə əlaqədar daxili idarəetmə vəzifələri ilə əlaqədardır.

DİO-nun sisteminin funksiyaları istər xarici, istərsə də daxili idarəetmə sahəsində onların idarəçilik fəaliyyətini bilavasitə əks etdirir, bu funksiyalar onların qarşısına qoyulmuş məqsədlərin və vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəlmişdir.

DİN-in funksiyalarının əksər hissəsi DİO-nun daxili təşkilati idarə edilməsinə və onun fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəlmişdir. İdarəetmə funksiyalarının ümumi təsnifatına görə, bunlar təşkilati-inspektor və təminədiçi funksiyalardır.

Bunlara DİN-in aşağıdakı konkret funksiyaları aiddir:

- sistemin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- hüquq qaydasının vəziyyətinin analizinin keçirilməsi və ölkədəki kriminogen vəziyyətin uzunmüddətli və operativ proqnozunun hazırlanması;

- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin, Nazirliyin səlahiyyətinə aid məsələlər üzrə tətbiqi praktikasının ümumiləşdirilməsi və qanunverici və icraedici orqana onun təkmilləşdirilməsinə aid təkliflərin verilməsi;

- DİO-nun fəaliyyətinin onların əsas fəaliyyət istiqamətləri üzrə (əməliyyat-axtarış, kriminalist, təhqiqat və ibtidai istintaq) cinayətlərin qarşısının alınmasının aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, cinayət törətmiş şəxslərin axtarışı, meyitlərin tanınması, mülkiyyətin müxtəlif formalarının qorunması, lisenziya verilməsi, yol

hərəkətinin təhlükəsizliyinin, yanğın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və s. təşkil edilməsi.

Bu funksiyalar nazirlik tərəfindən təşkilati-inspektor sahəsi kimi strateji səviyyədə, sistemin fəaliyyətinin təşkilini təmin etməklə və təkmilləşdirməklə yerinə yetirilir.

Bundan başqa, nazirliyin funksiyaları içərisində DİO-nun sisteminin fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı olan funksiyalar xeyli yer tutur.

Bu funksiyalar aşağıdakılardır:

- DİO-nun sisteminin və təşkilatlarının yaradılmasına aid işlərin təşkili və həyata keçirilməsi;
- dövlət büdcəsi hesabına saxlanılan DİO-nun bölmələrinin ştat sayı normativlərinin və onların saxlanılmasına çəkilən xərclərin işlənilib hazırlanması;
- sistemin təhsil və elmi-tədqiqat müəssisələrinə rəhbərlik;
- sistemin maddi-texniki, hərbi və maliyyə təminatının fəaliyyətinin təşkili və s.

Nazirliyin funksiyalarının siyahısında əməliyyat-axtarış, ekspert-kriminalist fəaliyyətin bilavasitə həyata keçirilməsinə, istintaqın aparılmasına və habelə şəxslərin axtarışına və meyitlərin eyniləşdirilməsinə (tanınmasına) nisbətən az yer verilir. Bu funksiyalar çox vaxt regional və beynəlxalq xarakter daşıyan ciddi əhəmiyyətli cinayətlər üzrə polis istintaq bölmələri tərəfindən yerinə yetirilir. Bu qrupa mütəşəkkil cinayətlə bağlı funksiyalarının yerinə yetirilməsi, terrorçuluqla mübarizə, qaçaqmalçılıqla mübarizə, fəvqəladə və hərbi vəziyyətin hüquqi rejiminin təmin edilməsində iştirak etmə funksiyaları da daxildir. Bu növ funksiyaların, spesifik funksiyası respublika uçotlarının və məlumat banklarının formalaşdırılması və istifadə edilməsidir (operativ məlumat, axtarış, kriminalist, statistik və s. informasiyanı almaq üçün).

Bundan başqa, Nazirliyin rəhbərliyinin hüquqlarını müəyyənləşdirən "Azərbaycan Respublikası DİN-in haqqında" Əsasnamədə daxili işlər naziri idarəetmənin əsas subyektini kimi hüquqları həm daxili, həm də xarici idarəetmə sahəsində dəqiq müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, daxili idarəetmə sahəsində nazir Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi əsasında nazirlik sistemində icrası vacib olan əmrlərin, əsasnamələrin, tövsiyələrin, təlimatların, qaydaların və s. normativ aktları barədə əmrlər, sərəncamlar verir (o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri ilə birlikdə).

DİN-in, baş idarələr, idarələr, şöbələr, bölmələr və s. DİO-nun sistemində daxil olarkən müvafiq icra hakimiyyəti orqanları hesab edilir və buna görə sistemin idarə edilməsinin bu operativ səviyyəsi tabelikdə olan orqanlarına və xidmətlərinə sistemin fəaliyyətinin bütün istiqamətləri üzrə gündəlik təsiredici idarəetmə ilə xarakterizə edilir.

Bu səviyyəli idarəetmənin həyata keçirilməsinin əsas məqsədi DİO-nun qarşısında qoyulmuş vəzifələrin müəyyən ərazidə yerinə yetirilməsidir, buna görə bu səviyyənin funksiyaları və vəzifələri daha konkretidir.

Bu səviyyəli idarəetmənin əsas vəzifələri bunlardır:

- vətəndaşların şəxsi təhlükəsizliyinin, hüquqlarının, azadlığının və mənafelərinin təmin edilməsi;
- cinayətlərin və inzibati xətalara aşkar edilməsi, onların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, DİO-nun səlahiyyətinə aid cinayət işlərinin istintaqı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- dövlət, bələdiyyə və digər mülkiyyət formalarının mühafizəsinin təşkili;
- ictimai qaydanın qorunması, ictimai, yol və yanğın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- vətəndaşlara, vəzifəli şəxslərə, müəssisələrə, idarələrə, təşkilatlara onların qanuni hüquqlarının və mənafeələrinin həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi tərəfindən müəyyən edilmiş çərçivədə yardım göstərilməsi;
- DİO-nun səlahiyyətinə aid inzibati cəzaların həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;
- tabelikdə olan təşkilatlara onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi üzrə rəhbərlik, onların fəaliyyətinin təşkili və işinin təkmilləşdirilməsi;
- DİO-nun tabelikdə olan orqanlarının fəaliyyətində qanunçuluğun təmin edilməsinə aid tədbirlərin görülməsi;
- DİO-nun idarələrinin və bölmələrinin kadrlarının seçilməsi, təlimi, yerləşdirilməsi və tərbiyəsinə aid işin təşkili, onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi.

İdarəetmənin bu səviyyəsinin əsas funksiyaları aşağıdakılardır: cinayətlərin və inzibati xətalərin aşkar edilməsi, xəbərdar edilməsi, qarşısının alınması və açılması, onların törənməsinə səbəb və şərait yaradan halların aradan qaldırılması, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, yanğın təhlükəsizliyi xidmətinin işi, yol hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmini, mülkiyyətin qorunması və s. üzrə DİO-nun fəaliyyətinin təşkil və təmin edilməsindən ibarətdir.

DİN, Naxçıvan MR-nin DİN, BPI və PI region ərazisində əməkdaşların seçilməsi, yerləşdirilməsi və ilkin peşə hazırlığına aid tabelikdə olan orqan və bölmələrin maliyyələşdirilməsi, fəaliyyətlərinin maddi-texniki cəhətdən təmin edilməsi də təminədiçi funksiyalara aiddir.

Bundan başqa, DİN, Naxçıvan MR-nin DİN-in, BPI-in aparatları müəyyən dərəcədə mütəşəkkil və regional xarakterli cinayətlərin bilavasitə açılması və tədqiqatı ilə də funksiyaları yerinə yetirir, habelə öz əməkdaşlarının qüvvəsi ilə DİO-nun tabelikdə olan orqanlarına cinayətlərin aşkar edilməsində və açılmasında, cinayət işlərinin istintaqına köməklik göstərir.

DİO-nun şəhər, rayon fəaliyyətinin məqsədi, vəzifələri və funksiyaları DİN-in qarşısında qoyulmuş məqsələrdən, vəzifələrdən və funksiyalardan irəli gəlir.

Bu funksiyaların daha effektiv yerinə yetirilməsi üçün son zamanlar daxili idarəetmə sahəsində hüquqlar genişlənməmişdir (ştatda dəyişikliklər edilmişdi, müvəqqəti bölmələr yaradılmışdı, xarici xərclər müəyyənləşdirilmişdi və s.).

Bundan başqa daxili idarəetmənin səviyyəsinin qaldırılması üçün təşkilati-inspektor bölmələri yaradılmış və onların üzərinə rəislərin idarəçiliyə aid qərarlarının təşkilati cəhətdən yerinə yetirilməsi, informasiya-analitik və uçot-qeydiyyat işi, planlaşdırma, nəzarət və s. qoyulmuşdur.

Lakin sistemin bu taktiki səviyyəsinin əsas vəzifələri onun əsas funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı vəzifələrdir.

Bunlar aşağıdakılardır:

- vətəndaşların şəxsi təhlükəsizliyinin təmini;
- ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi;
- cinayətlərin açılması və tədqiqatı, istintaq orqanlarından gizlənən, cinayət cəzasının çəkilməsindən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşmüş şəxslərin axtarışının təşkil edilməsi;
- azadlıqdan məhrum edilməklə və inzibati cəza ilə bağlı olmayan cəzaların icra edilməsi;
- DİO-nun səlahiyyəti çərçivəsində vətəndaşlara, vəzifəli şəxslərə, təşkilatlara onların hüquqlarının və mənafelərinin həyata keçirilməsində yardım göstərilməsi.

Şəhər, rayon orqanlarının funksiyalarının əsas hissəsi sistemin göstərilən əhəmiyyətli vəzifələrinin məzmununu əks etdirir.

Bunlar belə funksiyalardır:

- ərizələrin qəbulu, qeydiyyatı və cinayət haqqında məlumat, xidmət edilən sahədə qayda-qanunun təmin edilməsi, hüquq pozuntularının aradan qaldırılması, dindirmənin və ibtidai istintaqın keçirilməsi;
- tutulmuş şəxslərin mühafizəsi və müşayiət edilməsi;
- yol təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- əhalinin pasport-viza ilə təmini, lisenziyaların, müxtəlif icazələrin verilməsi və s.

Bütün bu deyilənləri yekunlaşdıraraq, bir daha qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmənin strateji səviyyəsində yuxarı səviyyəli sistemlərin qərarlarının yerinə yetirilməsi naminə əsasən DİO-nun bütün sisteminin fəaliyyətinin təşkilinə yönəlmiş qərarlar qəbul olunur.

Operativ səviyyədə isə (DİN, Naxçıvan MR-nın, DİN) əsasən təbəçilikdə olan DİO-nun idarəedilməsilə bilavasitə bağlı məsələlər region miqyasında həll edilir (əsas funksiya ilə bağlı bəzi məsələlərin həlli ilə yanaşı). Taktiki səviyyə isə xarici idarəetmə sahəsində əsas vəzifələrin bilavasitə həllini nəzərdə tutur (insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin açılması və tədqiq edilməsi və s.)

Sonda demək lazımdır ki, cəmiyyətin daimi inkişafı DİO-nun qarşısında durmuş məsələlərin və funksiyaların dəyişməsinə də müəyyənləşdirir.

Sual 4. DİO-da idarəetmənin təşkilati strukturunun tipləri və onların qurulması prinsipləri.

DİO-nun sistemində idarəetmənin təşkilati strukturlarının tipi idarəetmənin subyektlərinin və obyektlərinin münasibətlərinin qəbul olunmuş qaydasını və onların qarşılıqlı əlaqəsini ifadə edir; bu qayda tabeçilik əlaqələrinin növü və onların həyata keçirilməsi ilə müəyyənləşdirilir.

Hal-hazırda DİO-da idarəetmənin üç əsas təşkilati strukturu mövcuddur:

- xətti;
- funksional;
- qarışıq struktur.

İdarəetmənin təşkilati strukturunun xətti tipi - struktur bölmələrinin və vəzifələrinin birbaşa tabeçilik prinsipi, yəni idarəetmənin tam mərkəzləşdirilməsi üzərində qurulmasıdır.

Belə idarəetmə zamanı orqanın, yaxud onun struktur bölməsinin rəhbəri idarəetmənin tabeçilikdə olan bütün idarəetmə obyektlərinə bilavasitə rəhbərlik edir. Bununla əlaqədar olaraq, idarəetmənin bu tipi subyektdən hərtərəfli bilik, müxtəlif vəzifələri yerinə yetirmək və idarəetməni effektiv, optimal surətdə həyata keçirmək üçün geniş bacarıq tələb edir. Bu növ idarəetmənin əsas nöqsanı ondan ibarətdir ki, icra edilən funksiyaların və icraçıların sayı çox olduqda onlara yüksək səviyyədə və operativ surətdə rəhbərlik etmək mümkün olmur. Buna görə idarəetmənin bu növü nisbətən kiçik orqanlarda, yaxud nizami bölmələrin idarə edilməsində tətbiq edilir.

İdarəetmənin təşkilati sisteminin funksional tipi xətti rəhbərlik hüquqlarının bir qədər aşağı idarəetmə subyektlərinə verməklə xarakterizə edilir. Bu subyektlərdən hər biri idarəetməni ixtisaslaşdırılmış funksiyalar üzrə həyata keçirir, yəni bu halda idarəetmə obyektlərini bir neçə funksional rəhbər idarə edir.

Baxmayaraq ki, idarəetmənin təşkilati strukturunun bu tipi tabeçilikdə olan idarəetmə obyektlərinə daha effektivli və dəqiq rəhbərlik etməyə imkan verir, onun istifadə edilməsi rəhbərlikdə mərkəzləşdirilmənin itirilməsinə və obyektlərdə bir neçə bilavasitə rəhbərlik edənlərin yaranmasına gətirib çıxarır, bu isə onların fəaliyyətinin əlaqələndirməsini çətinləşdirir və subyektlərin qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsi üçün konkret məsuliyyəti azaldır.

İdarəetmənin təşkilati sisteminin qarışıq (xətti-funksional) tipi idarəetmənin xətti və funksional idarəetmə tiplərinin əlaqələndirilməsi ilə xarakterizə edilir. O, özündə onların hər birinin müsbət cəhətlərini cəmləşdirir və müəyyən dərəcədə onların nöqsanlarından azaddır. DİO-nun təşkilati strukturunun idarəedilməsinin bu tipi "cəmləşdirilmiş rəhbərlik" kimi adlandırılan formada və cüzi dərəcədə "məhdudlaşdırılmış funksionalizm" formasında realizə edilir.

Bu tip idarəetmə zamanı cəmləşdirilmiş rəhbərliyin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, idarəetmənin funksional subyektləri yalnız idarəetmənin əsas subyekti (orqan rəisinin)

vasitəsilə idarəetmə obyektlərinə komanda verirlər. Onlar bu halda rəisin idarəçilik layihələrini daha yüksək səviyyədə işləyib hazırlayırlar, lakin onların təsdiqi, qəbul edilməsi hüququ rəhbərliyin vahidliyini təmin edən rəhbərdə qalır.

DİO-nun "məhdudlaşdırılmış funksionalizm" forması ondan ibarətdir ki, rəhbərlərə (əsasən maddi-texniki təminat, maliyyə və başqa funksional bölmələrin rəhbərlərinə) icrası məcburi olan sərəncamları DİO-nun aşağı instansiyalarına vermək hüququ verilmişdir.

İdarəetmənin təşkilati strukturlarının yuxarıda göstərilən tipləri ilə yanaşı DİO-da bir qədər başqa tiplər də tətbiq olunur. Belə ki, son zamanlar bu və ya digər regionlarda operativ vəziyyətin ağırlaşması ilə əlaqədar olaraq, yaxud yeni vəzifələrin yaranması ilə (məsələn, fəvqəladə vəziyyətlərdə, yaxud ekstremal şəraitdə) bağlı idarəetmənin proqramlı-məqsədli təşkilati strukturları geniş yayılmışdır, çünki onlar daha münasib və uyğundur. Belə strukturlar iri sahələrarası və ərazi problemlərini proqramlı-məqsədli planlaşdırma və müxtəlif təşkilati, başqa maneələri aradan qaldırma prosesində idarəçilik təsirinin və mövcud ehtiyatların işçi qüvvəsinin və vasitələrinin kompleksli istifadəsində cəmləşdirməklə həll etməyə imkan verir. Belə strukturların nümunəsi kimi DİO-nun və DQ-in müvəqqəti təşkilati-zona qruplarını göstərmək olar. Belə proqram-məqsədli strukturlar həll edilən məsələlərdən asılı olaraq, həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli ola bilər.

Təşkilati idarəetmə strukturlarının quruluşu prinsipi bu və ya digər quruluşu bilavasitə, ya dolaylı yolla müəyyən edən bir sıra faktorlarla əlaqədardır. Birincisi, bunlar bu və ya digər təşkilatların qarşısında qoyulmuş və sistemin təyinatını deməli, həm də onun təşkilati strukturunu müəyyənləşdirən məqsədlər və onlardan irəli gələn vəzifələr və funksiyalardır. Belə ki, DİN-in, BPI-nin, DPI-nin, RPI-nin və s. məqsədli təyinatları müxtəlif olduğuna görə onların təşkilat strukturları müxtəlifdir. İdarəetmə səviyyələri eyni olmasına baxmayaraq, lakin müəyyən region üçün spesifik olan hüquqpozmaları üzrə vəzifələri yerinə yetirən (yəni daş-qaşın, balıq məhsullarının oğurlanması, narkotik maddələrin qeyri-qanuni istehsalı, kredit-maliyyə və bank sahəsində oğurluq və s. hallarda mübarizə) DİO-nun təşkilati strukturları da müxtəlifdir. İkincisi, təşkilati strukturların qurulması xarakterinə idarəetmənin mövcud prinsipləri və metodları da təsir edir. Belə ki, aşağı səviyyəli idarəetməyə bu və ya digər hüquqların daha geniş verilməsi zamanı idarəetmə aparatı əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar oluna bilər və onun struktur təşkili, quruluşu sadələşir. Bundan başqa, təşkilati strukturların xarakterinə, habelə idarəetmə aparatının işçilərinin ixtisas səviyyəsi və idarəetmə prosesinin özünün tətbiq etdiyi texnologiya və texnika da yanaklı yolla təsir edir.

Hal-hazırda idarəetmə elmi tərəfindən idarəetmənin təşkilati strukturlarının qurulmasının əsas prinsipləri formalaşdırılmışdır və onların gözlənilməsi tələbləri təşkilati strukturun optimallaşdırmasına gətirib çıxarır:

İdarəetmənin tabeçilik sisteminin sadələşdirilməsi. (idarəetmənin ortadakı elementlərinin yaranmasını azaldır, idarəetmənin operativliyinin səviyyəsini yüksəldir, idarəçilik heyətinin ixtisar edilməsinə gətirib çıxarır);

- funksiyaların müvafiq təşkilati təminatı; bu prinsip mahiyyəti yaranan və mövcud olan strukturlara onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin və funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün lazımi kadr, maliyyə və maddi-texniki vəsaitlərin ayrılmasının təmin edilməsindən ibarətdir;
- mərkəzləşmənin və vəzifələrin bölüşdürülməsinin optimal əlaqələndirilməsi; bu, işçi qüvvəsinin və vasitələrin effektiv istifadəsinə imkan verir;
- sahədə vahid kadr və texniki siyasətin aparılması, sistemdə istifadə olunan informasiyanın biri-biri ilə bağlılığı; bu, operativ idarəetmə üçün şərait yaradır;
- idarəetmənin təşkilati strukturlarında biri-birini təkrar edən funksiyaların istisna edilməsi icraçıların məsuliyyətini artırır və fərdiləşdirir;
- hər bir struktur bölməsi üzrə iş yükünün (vəzifələrin) nisbətən bərabər bölüşdürülməsi ştat cədvəlinə yenidən baxılmasını, kadrlar axını və qeyri-bərabər psixoloji, zehni, fiziki və emosional yükü istisna edir.

DİO-nun idarəedilməsinin təşkilati-struktur cəhətdən təkmilləşdirilməsi daimi, aramsız prosesdir, bu ölkədəki dəyişən operativ vəziyyətlə və DİO-nun qarşısında duran vəzifələrin dəyişilməsi ilə əlaqədardır. Belə proses nəinki DİO-nun həm də daim həm məzmunca, həm də sistemə təsir etməsi ilə dəyişən və obyektiv faktorların təsirinə məruz qalan bütün sosial sistemlər üçün obyektivdir.

Hal-hazırda DİN-in əsas diqqəti polisinin bütün yerlərdə ixtisaslaşdırılmış bölmələrinin yaradılmasına, yəni sistemin üzərinə qoyulmuş əsas vəzifələrin, funksiyaların yerinə yetirilməsinə yönəlmişdir. İstintaq bölmələrinə rəhbərlik yenidən təşkil edilir, bütün idarəetmə səviyyəli təşkilati-inspektor bölmələrinin struktur quruluşu təkmilləşdirilir.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, DİO-nun struktur quruluşunu lahiyələşdirərkən struktur-funksional ixtisaslaşmaya çox böyük əhəmiyyət verilir, bu sistemin öz funksiyalarının yerinə yetirilməsinin yaxşılaşdırılmasına və daxili təşkilati idarəetmənin effektivliyinin artırılmasına imkan verir.

NƏTİCƏ

Mühazirəmizin suallarının açıqlanmasını yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdim ki, bu günkü mühazirəmizin suallarının açıqlanması vasitəsilə əldə etdiyiniz nəzəri biliklər, sizin daxili işlər orqanlarındakı gələcək fəaliyyətinizdə həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Sosial idarəetmə sistemi kimi daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini nəzərdən keçirərkən onun mürəkkəb, dinamik inkişaf edən, iyerarxik quruluşlu, çoxfunksiyalı sistemdən təşkil olunduğu qeyd edildi.

Dövlətin hüquq-mühafizə fəaliyyəti sahəsində, daxili işlər sahəsində onların qarşısında duran vəzifələrin icrasına yönələn, onların fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə DİO sisteminə və onun struktur bölmələrinə iradəli təsir göstərilməsi DİO-da idarəetmənin mahiyyətini açıqlayır.

Daxili işlər orqanları ictimai qaydanın mühafizəsi, şəxsi və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin xəbərdarlığı, qarşısının alınması və açılması üzrə kompleks vəzifələri yerinə yetirir. Daxili işlər orqanları sistemi konkret xarici mühit şəraitində üzrlərinə qoyulmuş funksiyaları realizə edən, qarşılıqlı əlaqədə olan ayrı-ayrı elementlərinin struktur-funksional birliyi kimi nəzərdən keçirilməlidir.

İdarəetmə sisteminin tam həcmdə daxili işlər orqanlarına xas olan əlamətləri içərisində aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- müəyyən strukturun mövcud olması;
- determinallıq (sistem elementlərinin qarşılıqlı asılılığı);
- DİO-nun xarici mühitlə qarşılıqlı təsirdə olması;
- DİO-nun məqsədyönlülük xassəsinə malik olması.

Məqsəd vəzifələrdə konkretləşir. Bu vəzifələr bölünür:

1. əsas vəzifələr, başqa sözlə, sosial sifarişi əks etdirən və DİO-nun xarici fəaliyyətini müəyyən edən vəzifələr;

2. daxili vəzifələr. Bu vəzifələr daxildən fəaliyyətin təşkilinə yönəlmişdir.

Qeyd edilən vəzifələr aşağıdakı funksiyalar (fəaliyyət istiqamətləri) vasitəsilə icra olunur: ümumi, xüsusi və təminədiçi. Funksiyalar vəzifəli şəxslərin vəzifələrini formalaşdırmağa və təşkilatın strukturunu müəyyən etməyə imkan verir. İdarəetmə sistemi həmişə «məqsəd - vəzifələr - funksiyalar - struktur» formulasına müvafiq qurulur. Struktur elementi müəyyən funksiyaların icrası üçün yaradılır.